Юй Чжочао

ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КИТАЮ

Наведено докладний опис демографічної ситуації в сьогоднішньому Китаї. Розглянуто такі проблеми: старіння населення, збільшення гендерного дисбалансу, брак трудових ресурсів і водночас зростання рівня безробіття молоді. Згідно з прогнозами, очікується не лише загострення наявних проблем, а і поява нових, які можуть призвести до вповільнення економічного зростання країни, соціальної нестабільності та інших негативних наслідків.

Ключові слова: Китай, демографічні проблеми, політика "Одна сім'я – одна дитина", старіння населення, гендерний дисбаланс.

JEL: J110, J160, J180

Упродовж кількох останніх десятиліть демографічні проблеми в Китаї є однією з найактуальніших тем суспільно-політичних дискусій. Обговорюються вони також у науковому співтоваристві. Дослідженням і пошуком розв'язання цих проблем займаються не лише китайські вчені (Лі Вей, 2010; Юань Сінь, 2012), але і європейські, російські (Аверьянов, 2006; Медков, 2012), інших країн.

У пропонованій праці спробуємо докладно розглянути демографічну ситуацію в Китаї, ґрунтуючись на останніх статистичних даних і узагальненій інформації, а також проаналізувати чинники, що загострюють ситуацію сьогодні, з подальшою оцінкою перспектив і ролі демографічного вектора в економічному і соціальному розвитку країни.

Китай, як відомо, є країною з найбільшою чисельністю населення на планеті, і щороку ця чисельність зростає. 1949 року, наприклад, вона складала 541,67 млн осіб (без Тайваню), а 1969-го – вже 806,71 млн осіб.

Щоб запобігти загрозі демографічного вибуху, 1979 року уряд Китаю розпочав реалізацію програми "Одна сім'я – одна дитина" (Баженова, Островский, 1999). Завдяки застосованим заходам, а також у зв'язку з упровадженням моделі відтворення населення, що передбачає низьку народжуваність, низьку смертність і низький приріст населення, коефіцієнт народжуваності почав поступово скорочуватися і до кінця 2006 року склав 12,09%.

2010 року було здійснено шостий за ліком загальнонаціональний перепис населення з часу заснування КНР. За 60 років кількість населення зросла на 798 млн осіб. і склала 1,339 млрд. Отже, до кожної "статистичної" п'ятірки осіб на Землі входить один китаєць.

Юй Чжочао (ylzhcz@mail.ru), старший науковий співробітник відділу стратегічних досліджень, Інститут Росії, Східної Європи і Центральної Азії Академії суспільної науки Китаю.

© Юй Чжочао, 2014

Результати перепису показали, що країна переживає період демографічних змін. Призупинилася тенденція надшвидкого демографічного зростання, проте виявлено нові проблеми, породжені вадами демографічної програми, що здійснювалася впродовж 30 років, які загрожують виникненням іще суворіших демографічних викликів (Ситуація в галузі людських ресурсів.., 2011).

Останніми 10 роками суттєво збільшилася кількість пенсіонерів і скоротилася кількість дітей. На цій проблемі зробив акцент начальник Державного статистичного управління КНР Ма Цзяньтан, виступаючи на прес-конференції в Пекіні.

Таким чином, на перший план виходить проблема старіння населення. 2012 року чисельність людей віком понад 60 років склала 193 млн осіб, що становить 14,3% населення країни. Лідерами щодо цього показника є Пекін, Шанхай і Тяньцзінь. За даними Китайського фонду вивчення старіння, кількість літніх людей у країні щороку збільшується в середньому на 8 млн осіб. Якщо такі темпи триватимуть, це може призвести до того, що до 2050 року частка людей пенсійного віку складе 31% населення Китаю. Очікують, що до 2020 року ця кількість збільшиться до 248 млн осіб, а до 2050-го сягне 437 млн. Ґрунтуючись на цих даних, можна зробити припущення, що впродовж найближчих декількох років у Китаї спостерігатимемо бурхливе зростання чисельності населення старшого за 60 років. Національний комітет Китаю з проблем старіння підрахував, що в період з 2030 по 2050 роки на одного пенсіонера доводитимуться лише двоє працюючих, натомість сьогодні це співвідношення складає один до шести. Менша кількість працюючих і зростання тиску з боку старшого населення, яке треба підтримувати, не лише сильно вдарять по національній економіці Китаю, але і створять соціальну напруженість у суспільстві.

Згідно з прогнозами, пік чисельності населення – 1,4 млрд осіб – буде досягнуто в період з 2025 по 2030 роки, що вже сьогодні вимагає від уряду посилення процесів регулювання народжуваності. Але, з іншого боку, штучне зниження кількості населення з використанням підходів обмеження, яке практикують ще з 1980-х років, може призвести до того, що утримувати пенсіонерів буде нікому.

Деякі економісти, аналізуючи демографічну ситуацію в Китаї, говорять, що це буде перша країна у світі, яка постаріє раніше, ніж розбагатіє. Як вважає Керрі Браун, професор Британського королівського інституту міжнародних відносин: "Це стало результатом демографічної однодітної політики, яку здійснює влада країни. В уряді Китаю спостерігається брак коштів у соціальних фондах, які могли б узяти на себе забезпечення такої кількості літніх людей" (Народонаселення і розвиток Китаю.., 2000).

Ще одна серйозна проблема – дефіцит трудових ресурсів. Дешева робоча сила Китаю, яку давно використовує цілий світ, можливо, найближчими кількома роками з природних причин буде вичерпана. За даними Державного статистичного управління КНР, 2012 року вперше за останні 30 років трудові ресурси Китаю почали скорочуватися, кількість працівників віком 15–59 років зменшилася на 3,45 млн осіб – до 937 млн осіб (Робочі збори людей похилого віку.., 2012).

За прогнозами експертів ООН, у найближчі п'ять років вона скоротиться ще на 24 млн. Багато хто з китайських демографів вважає, що впродовж доволі тривалого періоду працездатне населення Китаю матиме негативні темпи зростання. Стабільне поступове зменшення (приблизно на 1% щороку) триватиме як мінімум до 2030 року.

Таке стрімке скорочення робочої сили, безумовно, справляє вплив на темпи економічного зростання країни, і якщо проблему не буде розв'язано, може істотно загальмувати розвиток Китаю.

До демографічних проблем Китаю належить і така, як зростаючий дисбаланс статей. Нормальним для людської популяції співвідношенням статей за народження вважають 103–107 хлопчиків на 100 дівчаток. Оскільки коефіцієнт смертності серед хлопчиків є вищим, до віку вступу до шлюбу кількість чоловіків і жінок зрівнюється (Разкевич, 2006). Упродовж понад 30 років у Китаї дисбаланс статей серед новонароджених був дуже високим і постійно зростав – з 108,47 до 100 1982 року до історичного максимуму – 121,20 до 100 2004-го. В останні чотири роки спостерігається істотне покращення ситуації. Так, 2012 року на 100 народжених дівчаток припадало 117,70 хлопчиків, натомість іще 2009-го співвідношення складало 100 до 119,45.

Тим не менш, рівновага статей у країні є дуже порушеною. Наприклад, в одному з міст на сході країни на 100 дівчаток віком до чотирьох років припадає 163 хлопчики. За різними оцінками, до 2030 року в Китаї чисельність чоловіків, готових стати до шлюбу, може перевищити чисельність потенційних наречених приблизно на 23 млн.

Гендерний дисбаланс не лише породжує серйозні соціальні проблеми – через декілька років п'ята частина китайських чоловіків просто не зможе знайти собі пару, але і посилює кримінальну ситуацію, пов'язану з торгівлею дівчатами, і без того вже вельми поширену у країнах Азії. Крім того, в Китаї починає активно розвиватися гей-рух, і причина тому проста – неможливість створити нормальну пару.

Статевий дисбаланс став наслідком чинних у Китаї обмежень народжуваності, відповідно до яких більшість сімей можуть мати тільки одну дитину. У китайських сім'ях зберігається традиційне уявлення про те, що хлопчики є кращими за дівчаток, і майбутні батьки прагнуть за всяку ціну мати саме спадкоємця чоловічої статі. На них дивляться як на майбутніх годувальників старих батьків, натомість дівчатка після заміжжя, здебільшого, йдуть із сім'ї. Особливо це важливо для мешканців сільської місцевості, які не отримують пенсій від держави (Лу Юй, 2000).

Останніми роками Китаю вдалося досягти певних успіхів у спробах узяти під контроль зростання статевого дисбалансу. "Проте, ми маємо усвідомлювати, що статевий дисбаланс за народження залишається в КНР ще на високому рівні", – відзначає директор Комісії з населення і планування сім'ї КНР Лі Бінь.

Сьогодні доволі гостро постає і проблема працевлаштування молоді. 2013 року китайські вузи закінчили 6,99 млн студентів, що стало рекордним історичним показником. Проте через уповільнення темпів економічно-

го зростання на багатьох підприємствах країни не висловлюють бажання приймати молодих працівників.

У доповіді однієї з консалтингових компаній у галузі освіти вказано, що з 29 жовтня 2012 року по 10 квітня 2013-го лише 26,6% опитаних магістрів уклали угоди про найм на роботу, що на 11% менше, ніж в аналогічному періоді попереднього року.

Парадоксально, але в Китаї, з одного боку, зберігається тенденція дефіциту робочої сили і безперервне скорочення демографічних показників, а з іншого – молоді люди, особливо випускники вищих навчальних закладів не можуть влаштуватися на роботу. При цьому спостерігається дивний феномен – чим вищий рівень освіти, тим більша ймовірність залишитися безробітним.

Деякі експерти вважають, що це явище відбиває вади системи освіти країни. Треба визнати, що сьогоднішня китайська освіта не спроможна виховати у студентів креативність і самостійність, вітчизняні вищі навчальні заклади вже не можуть задовольнити вимоги держави до висококваліфікованих фахівців, а також вимоги громадян до високоякісної освіти.

На тлі посилення кризи в галузі зайнятості вибором молоді Китаю дедалі частіше стає навчання за кордоном. 2012 року в закордонних навчальних закладах освіту здобували 339,7 тис. китайських студентів. А понад 26 тис. дітей із Китаю вчаться в початкових школах США.

Деякі *наслідки* демографічної програми, що діє в Китаї, є такими болісними, що можуть за вповільнення темпу економічного зростання країни в будь-який момент призвести до соціального вибуху. Укажемо основні з них.

Проблема абортів. 13 млн абортів щороку ставить Китай за цим показником на перше місце у світі. Причому значна частина їх є результатом силового тиску чиновників на жінок. Часто аборти роблять на пізніх строках, що веде до неможливості народити в подальшому.

Транскордонна торгівля жінками. За даними китайської преси, "наречених" виписують, здебільшого, з В'єтнаму, Бірми, Лаосу, Росії тощо. "Наречена" з В'єтнаму, наприклад, коштує приблизно 8–10 тис. дол. Щороку реєструють кілька десятків тисяч шлюбів з іноземками.

Швидке зростання населення серед етнічних меншин, стосовно якого не здійснюють такого суворого контролю народжуваності. У періоди стабільного розвитку країни це не несе небезпеки державі, але під час соціально-економічної кризи загрожує зростанням потенційного сепаратизму.

Сьогодні в Китаї поширена традиційна *структура сім'ї,* але зі старінням населення вона може змінитися. Збільшиться кількість сімей, що складаються лише з літніх людей, і сімей типу 4:2:1, де 4 – люди літнього віку, 2 – люди працездатного віку, 1 – неповнолітні. Отже, політика "однієї дитини" породила своєрідну демографічну пастку.

У країні склалася така ситуація, за якої в перспективі максимальний соціальний тягар має буде лягти на покоління, мінімально для цього підготовлене, на так званих *маленьких імператорів,* як охрестили батьки своїх єдиних синів і дочок, що виросли без братів і сестер. Виховано розпеще-

не покоління, яке не пристосоване до життя і не звикло працювати. За існуючої специфіки пенсійного забезпечення така людина буде вимушена утримувати як мінімум чотирьох членів своєї сім'ї – батьків і бабусь із дідусями. А далі – більше, адже навантаження зростає і з часом досягне критичної межі.

Слід зазначити, що сьогоднішня демографічна політика в Китаї вже має певні послаблення і винятки:

– політика планування сім'ї безпосередньо стосується тільки однієї етнічної групи – народності хань, до якої належить приблизно 91,5% населення країни (Баженова, 2010);

– заборона мати другу дитину поширюється на подружні пари, які живуть у місті, винятком є багатоплідна вагітність;

– у сільській місцевості дозволено народжувати другу дитину, але лише в тому разі, якщо перша дитина – дівчинка (Угольков, 2005);

– другу дитину можна народити, якщо перша є інвалідом;

– членам національних меншин дозволено мати двоє дітей у місті та троє в сільській місцевості (КНР ослабляет политику...);

– малі народи, чия чисельність не перевищує 100 тис. осіб, не підпадають під дію демографічного закону. Жодних обмежень, що стосуються кількості дітей, для їх представників немає;

– у мешканців Пекіна і Шанхая є особливі привілеї – можливість мати двох дітей, якщо кожен із батьків був єдиною дитиною в сім'ї.

Послаблення, як бачимо, є дуже незначними. Останнім часом за відмову від закону "однієї дитини" активно виступають учені, демографи, політологи, почастішали акції протесту. Люди вимагають його скасування або хоча б суттєвого пом'якшення. Тема викликає у країні широкий резонанс і масштабне обговорення. У серпні 2013 року прес-секретар комітету у справах охорони здоров'я і планового дітородіння Мао Кунан заявив, що у відомстві розглядають можливість дозволити більшій кількості сімей мати двох дітей. Проте він підкреслив, що сьогодні одним із головних завдань відомства, як і раніше, є вдосконалення політики планування сімей (Китай не откажется от политики...).

Коли саме планують повністю змінити існуючу систему планування сім'ї, офіційно не повідомлено. Можливо, питання буде піднято на щорічній сесії Всекитайських зборів народних представників 2014 року (Китай сохранит курс...).

На сьогоднішній день демографічна ситуація в КНР залишається складною. Ресурси розподіляються нерівномірно, на всіх їх не вистачає.

Важко знайти країну, в якій би здійснювали ідеальну демографічну політику, а тим більше, навіть якщо така країна існує, запозичити її досвід. Політика, яка є ефективною в умовах однієї держави, може бути абсолютно не застосовною в умовах іншої. У кожній економічній системі й культурі загалом є свої сформовані впродовж століть особливості та традиції, які потрібно враховувати.

Отже, демографічна ситуація в Китаї залишається надзвичайно складною. Здійснення політики "Одна сім'я – одна дитина" має вельми сумнівні результати, а людям за неї доводиться платити надто високу ці-

ну. Існуючі демографічні складнощі не розв'язано, дедалі більше вони загострюються і з'являються нові. Безумовно, в перспективі це не може не позначитися на темпах економічного зростання країни. Від того, яку стратегію в розв'язанні наявних демографічних проблем і запобіганні виникненню нових обере правляча і суспільна еліта Китаю, напряму залежатиме майбутнє благополуччя країни.

Література

Аверьянов П.Р. (2006) Демографические данные Китая. М. С. 32–35.
Баженова Е.С. (2010) 1300000000. Население Китая. Стратегия развития и демографической политики. М.: Форум.
Баженова Е.С., Островский А.В. (1999) Население Китая. М.
Китай не откажется от политики "Одна семья – один ребёнок" // http://news.mail.ru/politics/12282801/.
Китай сохранит курс политики рождаемости "Одна семья – один ребёнок" // http://www.fontanka.ru/2013/03/11/112/.
КНР ослабляет политику "Одна семья – один ребёнок // http://rus.ruvr.ru/2013_03_07/KNR-oslabljaet-politiku-odna-semja-odin-rebenok/.
Ли Вэй. (2010) Семейно-демографическая политика в России и Китае (опыт сравнительного анализа). М.
Медков В.М. (2012) Демография: Учебник. М.: Юнити.
Разкевич В.О. (2006) Демография Китая. М. С. 45–63.
Угольков А.А. (2005) Демографические проблемы Китая. М. С. 38–50.
Юань Синь. (2012) Проблемы народонаселения в Китае: до и после // Обзор текущих событий. № 5. С. 53–54.
Біла книга: "Народонаселення і розвиток Китаю у XXI столітті". Пекін: Прес-канцелярія Держради КНР. 19.12.2000.
Біла книга: "Ситуація в галузі людських ресурсів у Китаї". Пекін: Прес-канцелярія Держради КНР. 01.02.2011.
Лу Юй. (2000) Усебічна історія населення Китаю. Цзинань.
Робочі збори людей похилого віку в Китаї за 2012 рік. Матеріали конференції Комісії з населення і планування сім'ї КНР. Пекін. 02.03.2012.

DEMOGRAPHIC FACTORS OF CHINA'S ECONOMIC DEVELOPMENT

Yui Chzhochao

Author affiliation: Senior Researcher, Department of Strategic Research, Institute of Russia, East Europe and Central Asia, Academy of Social Sciences, China. Email: ylzhcz@mail.ru.

The article provides a detailed description of the demographic situation in today's China. The author considers the following problems: population ageing, increased gender misbalance, and the lack of labor resources with a simultaneous growth of youth unemployment. According to forecasts, one should expect not only the aggravation of the existing problems, but also emergence of new ones, which may lead to a slow down of the country's economic growth, social instability and other negative consequences.

Key words: China, demographic problem, "one family – one child" policy, population ageing, gender misbalance.

JEL: J110, J160, J180.